

Suomesta luovutetut Neuvostoliiton mielivaltaisen väkivalta-koneiston rattaissa

Pekka Kauppala: Paluu vankileirien teille. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1940–1955. Gummerus 2011. 388 s.

Viime sotien jälkeen tehdyssä rauhajärjestelyissä Suomi veloitettiin luovuttamaan Neuvostoliittoon kaikkiaan noin 120 000 henkilöä. Luovutuksen tarkka kriteeri oli ”palautetun suorittama Suomen ja Neuvostoliiton valtioitten rajan ylitys”. Luku tuntuu äkkiseltään suurelta, mutta todellisuudessa se oli toki vain pisara meressä. Maailmansodan loppuvaiheessa puna-armeijan haltuun joutuneiden saksalaisten sotavankien määrä kohosi miltei kolmeen miljoonaan, ja saman verran Neuvostoliittoon palautettiin sodan aikana Natsi-Saksaan orjatyöläisiksi kuljetettuja siviilejä.

Valtaosa Suomesta Neuvostoliittoon tehdyistä luovutuksista toteutettiin heti jatkosodan jälkeen vuosina 1944–1948. Talvisodassa suomalaisten haltuun joutuneita sotavankeja oli palautettu jo keväällä 1940 noin 5 500. Pekka Kauppala sai vuonna 2004 käynnistyneessä Kansallisarkiston tutkimusprojektissa ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955” tehtäväkseen Neuvostoliittoon luovutettujen kohtaloiden selvittämisen. Noin 63 000 inkeriläisen palauttamisesta on valmistunut Toivo Flinkin tutkimus inkeriläisten palautuksista Neuvostoliittoon.¹ Toinen suuri ryhmä, jonka Kauppala saattoi rajata tutkimuksensa ulkopuolelle, olivat niin sanotut tavalliset sotavangit. Heitä oli syksyllä 1944 suomalaisten hallussa runsaat 41 000; jatkosodassa saaduista kaikkiaan noin 64 000 vangista joka kolmas oli menehtynyt nälkään ja kulkutauteihin.

Kauppalan arvion mukaan noin kymmenesosa Neuvostoliittoon palautettaviksi määrätystä, eli runsaat kymmenen tuhatta, ei olisi halunnut palata kotimaahansa. Nämä ”paluuhaluttomat” Kauppala on rajannut tutkimuskohteekseen. Aselevon tultua voimaan jotkut heistä katsoivat parhaaksi hankkiutua maanpakoon Ruotsiin. Erityisen paljon sinne lähti heimo-pataljoonassa palvelleita virolaisia ja inkeriläisiä. Paluuhaluttomiin kuului myös osa sotavangeista, joiden ydinjoukkoa olivat Peipohjan upseerivankileirin asukit. Useat heistä olivat ryhtyneet yhteistyöhön Suomen viranomaisten kanssa. Näin ollen heillä oli aihetta pelätä ankaraa rangaistusta kotimaassaan. Upseerivankien johtohahmo, kenraalimajuri Vladimir Kirpitsnikov, vieraili useita kertoja

1. Toivo Flink (2010) *Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon 1944–1955*. SKS: Helsinki.

Mikkelin Päämajassa. Hänet teloitettiin Moskovassa 1950.

Vaikka inkeriläisten ja tavallisten sotavankien kohtalot on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle, jää Kauppalan selvitettäväksi useita erilaisia ja erikokoisia luovutettujen ryhmiä – todella ”sekalainen seurakunta”, kuten hän tutkimuskohdettaan luonnehtii. Joukkoon kuuluvat talvisodan sotavangit, valvontakomission laatiman ns. Leinon listan vangit, Suomen armeijassa taistelleet suomensukuiset heimosoturit ja virolaisvapaaehtoiset, saksalaiset sotavangit, joita saatiin Lapin sodasta, sekä saksalaisten palveluksessa olleet siviilit. Oma erityisryhmänsä, jota on tutkittu hyvin vähän, ovat inkerinsuomalaiset orpolapset, joita vietiin Neuvostoliittoon väkisin jopa suomalaisilta adoptiovanhemmiltaan. Kirjavan ja monitahoisien tutkimuskohteen esittelyä olisi selkiyttänyt kaavio tai taulukko, johon olisi merkitty tarkastelun kohteeksi otetut ryhmät ja niiden suuruus.

Kauppala on pyrkinyt selvittämään, mitä luovutetuille tapahtui sen jälkeen, kun heidät oli palautettu Neuvostoliittoon. Hän on rekonstruoinut sekä kokonaisten ryhmien että yksilöiden kohtaloita. Suuritoisempää tutkimusurakkaa on vaikeaa edes kuvitella. Kauppala on tonkinut arkistoja kuudessa eri maassa ja haastatellut kolmatkymmentä vielä elossa olevaa aikalaista. He ovat lähinnä virolaisia entisiä ”Suomen poikia” ja inkeriläisiä, joista asuu jälleen Suomessa vuoden 1991 jälkeisinä paluumuuttajina. Useita haastatteluja Kauppala on dokumentoinut myös kirjaansa.

Erikoinen on luettelo niistä arkistoista, jotka kieltäytyivät luovuttamasta tutkijalle tiettyjä tutkijan tiedossa olevia aineistojaan. Kaikki luettelossa mainitut ovat Venäjän federaation arkistoja ja ne sisältävät lähinnä sotilas- ja tiedustelumateriaalia. Vaikka Venäjän arkis-

topoliitikka on viime vuosina muuttunut yhä restriktiivisemmäksi, Kauppala ei halua tehdä siitä erityistä numeroa. Tiettyjä hankaluuksia tutkijalla oli henkilöitä koskevien tietojen saamisessa myös eräiden muiden maiden, kuten Saksan, Ruotsin ja Viron arkistoissa.

Lukemattomista tiedon sirpaleista Kauppala on kyennyt kutomaan kokonaiskuvan siitä, mitä luovutettujen eri ryhmille Neuvostoliitossa tapahtui. Tätä kokonaiskuvaa täydentävät ja värittävät kertomukset maailmansodan riepottelujen yksittäisten ihmisten kohtaloista. Neuvostoliiton kaltaisessa, kansalaisyhteisöä äärimmäisen epäluuloisesti suhtautuneessa poliisivaltiossa oli vihollismaasta palautettujen kansalaisten kohtelu pääsääntöisesti erittäin ankaraa. Neuvostoliiton lainsäädäntö ei esimerkiksi tunnustanut sotavankia lainkaan vaan piti vangiksi jääneitä pettureina. Tämän saivat kokea ennen kaikkea talvisodan jälkeen palautetut sotavangit. Useita heistä teloitettiin, ja loput saivat pitkän leirituomion Stalinin GULagissa. Kauppala on havainnut, että jatkosodan jälkeen palautettuja ”tavallisia” sotavankkeja kohdeltiin selvästi lievemmin. Toki heistäkin tehtiin eräänlaisia yhteiskunnan hylkiöitä ja epähenkilöitä, joiden elinmahdollisuudet olivat pitkään hyvin rajoitetut.

Kauppalalle tärkeä luovutettujen ryhmä olivat ns. Leinon vangit. Heidät, kaikkiaan 21 henkilöä, luovutettiin valvontakomission määräyksestä huhtikuussa 1945. Koska joukossa oli tunnettuja henkilöitä, heistä on myös säilynyt runsaasti tietoa; kolme ”listalaista” on jopa julkaissut muistelmiansakin. Yksi heistä oli suomalaisessa SS-pataljoonassa palvellut Unto Boman (Parvilahti), joka palautettiin myöhemmin Suomeen ja reabilitoitiin. Venäjän valkoisen armeijan kenraali Severin Dobrovolski oli listan vangeista ainoa, joka joutui

tuomioistuimen eteen. Hänet teloitettiin talvella 1946.

Mielivaltaan perustuvassa järjestelmässä ihmisten kohtelu oli kuitenkin kaikkea muuta kuin johdonmukaista. Sattuma vaikutti suuresti siihen, millaisen rangaistuksen luovutettu kotimaahan palattuaan sai. Eroja oli myös paikkakunnittain, ja hengissä selviytyminen kannalta ratkaisevaa oli se, millaiselle leirille tuomittu sattui joutumaan. Ravinnon ja terveydenhuollon laatu ja työn raskaus vaihtelivat leireillä suuresti. Huomattava osa Stalinin GULagista sijaitti kuitenkin erittäin ankarissa luonnonoloissa Siperiassa, joten vankien kuolleisuus nousi korkeaksi. Pelastuksen toi Stalinin kuoleman jälkeen alkanut suojaus. Vuodesta 1955 alkoi vankileirien lakkauttaminen ja tuomittujen armahtaminen ja rehabilitointi.

Suomensukuisia heimosotureita, jotka taistelivat Suomen armeijan Heimopataljoona 3:ssa ja Erillisen pataljoona 6:ssa, kohdeltiin Kauppalan mukaan yllättävänkin maltillisesti. Sama koskee virolaisvapaaehtoisia – niitä ”Suomen poikia”, jotka olivat pääjoukon kotiuttamisen jälkeen 1944 päättäneet jäädä Suomeen. Heitä valvontakomissio vaati palautettaviksi vasta vuonna 1947. Eräät heimosoturit ja virolaisvapaaehtoiset selvisivät jopa ilman minkäänlaista tuomiota. Neuvostoliittoa vastaan taistelleen Vlasovin armeijan sotilaiden kohtelu on paljon ankarampaa, vaikka heidän rikoksensa entistä isänmaataan kohtaan oli sama kuin heimosoturien.

Suursaaren taistelussa ja Lapin sodassa suomalaisten haltuun joutui noin 2 500 saksalaista sotavankia, jotka oli luovutettava Neuvostoliitolle. Lisäksi luovutettiin saksalaisten kanssa yhteistyössä olleita siviilihenkilöitä, arviolta 250. Heistä osa oli kolmansien maiden kansalaisia. Sotilaat joutuivat sotavankileireille muiden kohtalotovereidensa, mm. suomalaisten sotavan-

kien kanssa. Kauppalan mukaan on todisteita siitä, että suomalaisten kohtelu olisi ollut hieman parempaa kuin saksalaisten.

Kauppala on yrittänyt koko tarvollaan selvittää myös sitä, mitä suomalaisten Saksalle luovuttamille neuvostosotavangeille lopulta tapahtui. Tämä noin 2 400 sotavangin joukko on juuri se, johon Elina Sana kiinnitti huomiota.² Kuten Kauppala itsekin toteaa, ilman Sanan kirjasta syntynyttä, kansainvälisen uutiskynnyksen ylittänyttä kohua, edellä mainittu Kansallisarkiston tutkimusprojekti ei olisi nopealla aikataululla käynnistynyt.

Vankienvaihdossa Suomea kiinnostivat lähinnä suomensukuiset sotavangit, saksalaisia puolestaan johtavat poliittiset upseerit (poliitrikit) ja juutalaiset. Jälkimmäisten kohtalosta oli ennen kaikkea kyse, kun kansainvälinen lehdistökin Elina Sanan kirjan ilmestyttyä alkoi kysellä, oliko Suomi salannut osuutensa holokaustiin. Juutalaisten määrä luovutettujen joukossa lienee kuitenkin ollut vain muutamia kymmeniä. Kauppala korostaakin vankienvaihdon tärkeimpänä motiivina ja hyötynä tiedustelunäkökulmaa. Monet johtavat poliitrikit ryhtyivät vankeudessa Saksan kanssa yhteistyöhön. Tuliko korkeimmasta poliitrikista, juutalaissyntyisestä Meleti Zykovista, peräti kenraali Vlasovin propagandapäällikkö? Kauppala on selvittänyt, että Zykov todennäköisesti oli oikealta nimeltään Aleksandr Malikis, siviilissä Leningradin Engelsille nimetyn kaupparikkeakoulun professori. Suomalaiset luovuttivat hänet saksalaisille Sallassa lokakuussa 1941.

Suurin kuuluisuus saksalaisille luovutettujen joukossa oli kuitenkin virolainen Kristjan Palusalu, jota pidetään muutama vuosi sitten Tallinnassa ankaran kiistelyn kohteeksi joutuneen Pronssisoturipatsaan mallina. Palusalu oli voitannut Berliinin olympialaisissa 1936 painissa kaksi kultamitalia.

Lokakuussa 1941 hänen onnistui loikata Seesjärvellä puna-armeijan rangaistuspataljoonasta Suomen puolelle. Palusalun luovutus saksalaisille tapahtui kesäkuussa 1942.

Vaikka eräistä vankienvaihdossa saksalaisten haltuun siirretyistä henkilöistä on runsaasti tietoa, Kauppalan yritykset luoda kokonaiskuva koko joukosta osoittautuivat tuloksettomiksi. Saksan arkistoista ei tietoja juuri herunut. On kuitenkin todennäköistä, että aineistoja on olemassa. Niin kaootinen kuin aika olikin, sotavangit kuuluivat niihin, jotka kirjattiin ja rekisteröitiin kaikissa maissa. Kauppala arvelee eräältä saksalaiselta arkistoalan asiantuntijalta kuulemansa perusteella, että ainakin osa vankienvaihdossa Suomessa saksalaisille luovutettujen henkilöiden papereista olisi joutunut sittemmin perustetun Bundesnachrichtendienstin (BND) haltuun. Näin tapahtui yleensä muidenkin Saksan yhteistyömiesten aineistoille, kun BND:n perustaja Reinhard Gehlen ryhtyi luomaan organisaatiotaan. Kokonaan toinen kysymys on se, mitä tälle joukolle sitten sodan jälkeen Neuvostoliitossa tapahtui. Sen verran tiedetään, että huhtikuussa 1945 valvontakomissio on lähettänyt Moskovaan noin 700 nimeä käsittävän luettelon suomalaisten saksalaisille luovuttamista neuvostosotavangeista. Osoitteeksi oli merkitty puolustusministeriön vastavaikolutoimisto SMERŠ. Lyhenne tulee venäjänkielisistä sanoista Smert špionam – ”Kuolema vakoojille”.

– SEPPÖ HENTILÄ

2. Elina Sana (2003) *Luovutetut: Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*. Otava: Helsinki.